

Elbeszélés, novella, drámaiság

Galgóczi Erzsébet első elbeszélése 1950 májusában jelent meg. Az alig húsz esztendő fiatal a Szabad Ifjúság novellapályázatát nyerte meg. Életében utolsó könyve 1989 könyvnapjára került ki a nyomdából. Az író még kézbe vehette a harmadik válogatott elbeszéléskötet, a *Kettősünnap* példányát, néhány nap múlva, május 20-án azonban váratlanul elhunyt. A prózaírók általában elbeszélésekkel szoktak jelentkezni, mégis jelképesnek tekinthető, hogy a pálya kezdő- és végpontján is ez a műfaj áll. Galgóczi Erzsébet ugyan sok műfajú alkotó, hiszen írt számos kisregényt, egy regényt, szociográfiákat, riportokat, színműveket, rádió- és tévéjátékokat, tanulmányt, publicisztikát is, mégis úgy gondolom, hogy őt elsősorban a rövidpróza klasszikusaként kell számon tartanunk.

Sajnos igaz az is, hogy ezzel akaratlanul is hátrányos helyzetbe kerül a magyar irodalmi köztudatban. Nálunk ugyanis csak az számít igazi prózaírónak, aki regényt is ír, lehetőleg többet. Gondoljunk arra, hogy a századforduló nagyszerű kisprózáját megalkotóknak mai napig a háttérben kell szerénykedniük, s nem Mikszáth Kálmán zsenialitása, hanem az olvasó, sőt az irodalomtörténészek kényelmessége miatt. Tessék utánanézni: a középiskolai oktatásban a magyar novellairodalmat Mikszáth mellett Móricz, Krúdy, Kosztolányi és egypercesével Örkény képviseli, összesen vagy hatvan lapnyi anyag. A száz évvel ezelőtti novellisták közül egyedül Csáth Géza életműve tudott újabban közérdeklődést kelteni, s gyanítom, hogy ennek is inkább pszichológiai, mint esztétikai magyarázata van. Mert ez utóbbi szempontból például Petelei István, Thury Zoltán, Tömörkény István, Bródy Sándor, Nagy Lajos és mások is felfedezésre várnak.

Ám ha eltekintünk a novellairodalom megbecsültségének fogyatékoságától, akkor is gond van Galgóczi Erzsébet életművének utóéletével. Az irodalomtörténészek tudják, hogy az utókornál csak egyes kortársak képesek kegyetlenebbek lenni. S az utókor első évtizedeiben mindig akadnak túlélő és kegyetlen kortársak is. Galgóczi Erzsébetnek és nemzedékének életműve azonban nemcsak az utókor általában való rostáló, leminősítő, felejtő jellege miatt került hátrányos helyzetbe, hanem azért is, mert az utóbbi két-három évtized kezdő szakaszában radikális korváltás zajlott le. A nyolcvanas évekből a kilencvenesekbe átlépve a posztmodernnek nevezett irodalom és az azt kísérő irodalomkritika, s még inkább az irodalomelmélet az átlagosnál sokkal nagyobb fokú radikalizmussal jelentkezett. Irodalomfelfogásuk főként az őket közvetlenül megelőző évtizedek szépirodalmát utasította el. Új nemzedékek színrelépésekor ez megszokott jelenség, ám például a Nyugat alkotói is meglehetősen új szemléletűek és poétikájúak voltak, mégis, a posztmodern szerzőkhöz képest ők szinte hódolattal nyilatkoztak meg elődeikről, a népnemzeti iskola akkori, szerény tehetségű szerzőiről.

Tovább árnyalja, s e szó eredeti jelentése szerint még sűrűbb homályba szorítja a Galgóczi-nemzedéket az, hogy a posztmodern kezdeti fénykorában zajlott le Magyarországon a rendszerváltozásnak nevezett folyamat, amely egész Európát átfőrdta. Logikusnak látszó következményként az 1945 és 1989 közötti irodalom, tágabban a művészetek, a társadalomtudományok, még tágabban a szellemi élet teljesítményei, tendenciái erős ideológiai-politikai indíttatású kritikát kaptak, számos esetben igazságtalanul és méltatlanul. Ez a kritika önmagában is meg kívánta kérdőjelezni az esztétikai teljesítményt, s a posztmodern irodalomelmélet ezt még meg is erősítette azzal a felfogással, amely szerint csupán egyetlen, ráadásul évtizedekre visszamenően is a posztmodern szemlélet alapján lehetett volna és lehetne maradandó alkotásokat létrehozni. Galgóczi Erzsébetnek vétke lett az, hogy igenelte a társadalom szocialista szellemiségű átalakítását, ám nem vált erényévé vagy legalább mentségévé erősen kritikai szemlélete, amelynek következtében számos alkalommal került szembe a hatalommal még az 1989 előtti

években is, hogy műveit olykor cenzúrázták, olykor halogatták a megjelenést. Ellene szólt, hogy számos díjjal ismerték el, ám nem vizsgálták azt, hogy milyen értékeket hozott létre. Az sem számított, hogy 13 nyelven 21 önálló kötetét adták ki még életében, s korántsem csak az akkori szocialista országokban.

Amikor 1990-ben – sokéves késéssel – megjelent *A magyar irodalom története 1945-1975* című akadémiai kézikönyvnek a prózát és a drámát tárgyaló harmadik kötete, abban külön címmel ellátott fejezetet kapott az „Emberavatás” nemzedéke, s ott Pomogáts Béla bevezető elemzése után önálló portrékkal szerepelt Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Szabó István, Kamondy László, Szántó Tibor, Csúrka István és Moldova György. Az *Emberavatás* című antológiában nem mindegyikük szerepelt. Galgóczi Erzsébet sem, hiszen ő már 1953-ben kötetes szerző volt. Azonban közkeletűvé vált ez az elnevezés a nagyrészt 1953-tól jelentkező prózaírókra. Nem most kell megvitatni, hogy pontosan kik és miért sorolandók szemléleti és poétikai szempontból közéjük, annyi azonban bizonyos, hogy Galgóczi Erzsébet jó helyen van ott, s a kézikönyvben Széles Klárától szép portré olvasható a pályának a hetvenes évek közepéig tartó szakaszairól.

Irodalomtörténeti összefoglalásban először, nagy hatással és posztmodern szemlélettel Kulcsár Szabó Ernő mondott ítéletet a Kádár-korszak irodalmáról. *A magyar irodalom története 1945-1991* című, 1993-ban megjelent, alig kétszáz oldalas áttekintése alapvetően elavultnak tekinti mindazt, amit nem a posztmodern előzménye. Sarkadi Imre, majd Sánta Ferenc néhány mondatos tárgyalása után ennyit olvashatunk Galgócziról: „A különböző életfelfogásokat ütköztető regény az ötvenes évek vidéki magyar társadalmának viszonyai között keres választ etikum és politika összeegyeztethetőségének kérdéseire. Ez utóbbi regényforma a 70/80-as évekre nyer határozottabb kritikai karaktert Galgóczi Erzsébet (1930-1989) műveiben. Már-már szociográfiai hitelességű epikája főként valóságfeltáró erejével hatott, kivételes alkotói elkötelezettsége azonban nem társult hasonló prózaművészeti erudícióval (*Pókháló*, 1972; *Törvényen kívül*, 1980; *Vidravas*, 1984).”

Mintha csak megérezte volna Galgóczi, hogy ilyen olvasója is lesz, még 1976-ban így nyilatkozott Karinthy Ferencnek: „... legszívesebben csak a válogatott műveimet írnám meg. De hát ez nem megy. Már a jelen olvasója válogat. A jövő olvasója pedig? (...) elképzelni sem merem, harminc év múlva mi érdekli az olvasókat. De mert sosem hazudtam, dokumentumértéke lehet majd az írásaimnak, még ha csak a történészeket fogja is érdekelni, sőt akkor is, ha őket sem.”

A 2007-ben megjelent irodalomtörténeti kézikönyvnek Szegedy-Maszák Mihály a főszerkesztője. *A magyar irodalom története* harmadik kötete kilencszáz oldalon 1920-tól napjainkig vizsgálódik. Ebben az Emberavatás-nemzedék gyakorlatilag nem létezik. Nemcsak nemzedékként, de egyenként sem. Az előbb felsorolt hét író közül – a névmutató alapján – Moldova Györgynek és Szántó Tibornak a nevét sem említik. Pedig a könyv figyelmet fordít a népszerű irodalomra is, Moldova pedig népszerű. Kamondy László egy újságcikke kapcsán kap említést. Szabó István neve alatt egyszer a történettudós, néhányszor pedig a filmrendező szerepel, az író tehát nem létezik. A többiekkel névsorokban találkozhatunk, két alkalommal a hatvanas évek irodalmi életéről szólva, néhányszor pedig a filmmel foglalkozva, a műveik alapján készült filmek kapcsán. Itt Sánta Ferenc kivételesen kap 14 sornyi szöveget Fábri Zoltán filmje miatt. Hasonlóan csak említés a sorsa például Fejes Endrének, aki akár az Emberavatás nemzedékhez lenne sorolható.

Ezek után talán „természetes”, hogy Gintli Tibor és Schein Gábor kétkötetes munkája, *Az irodalom rövid története* még mostohábban bánik e prózaírókkal is. A középiskolai tananyag némileg bővített változataként elkészült, a világ- és a magyar irodalmat tárgyaló munka az 1945 utáni időszak kapcsán nem, csak a hetvenes évekre átérve beszél egyetlen bekezdés erejéig az *Emberavatás* szerzőiről, furcsa leegyszerűsítéssel. Eszerint „A hatvanas évek legolvasottabb regényei, olyan különböző szerzők esetében, mint Fejes Endre, Szabó Magda, Sánta Ferenc vagy Sarkadi Imre, egyaránt azt a tapasztalatot erősítették, hogy a világ törések nélkül, közvetlenül és egyszerűen olvasható. E regények olyan valóságokról adtak hírt, amelyekről a kor nyilvánossága minden egyéb beszédet kizárt. Ez az érdekltség természetesen nem szakadt meg a 60-as évek végén, és még a nyolcvanas években is olyan fontos művek megírását tette

lehetővé, mint a *Hideg napokkal* (1974) e feltáró próza egyik jellegadó darabját megíró Cseres Tibor *Vízaknai csaták* (1988) című regénye, vagy Galgóczi Erzsébet *Vidravasa* (1984).”. E szöveg fiatal szerzője természetesen csak évtizedekkel később olvashatta az említett alkotásokat és kritikáikat, nem élhette meg a hatvanas évek világát, de bizony számos műről, s korántsem csak Mándy, Ottlik, Mészöly prózájáról írható le az, hogy „szembenézett a világ egyszerű olvashatóságát érintő nyelvi, filozófiai és erkölcsi kételyekkel”. A korszak akkori, normális olvasója Déry, Illyés, Sarkadi, Mészöly, Örkény, Sánta, Galgóczi és mások kapcsán nem annyira prózapoétikai kételyeket fogalmazott meg, nem két táborra osztotta a szerzőket, inkább a különbözőség szép összhangját ismerte fel. Így semmi értelme nincs az idézet második mondatának, mely szerint valamiféle valóságokról csak egyféle beszéd volt lehetséges.

Ezekhez az értékítéletekhez képest örömteli, hogy a 2006-ban megjelent, s Menyhért Anna által szerkesztett kétkötetes, s részben külföldiek számára készült *Kortárs irodalmi olvasókönyv* amúgy elképesztő elfogultsággal, egyoldalúan válogatott szerzői közé bekerülhetett Galgóczi Erzsébet. Talán annak is köszönhető ez, hogy az író nő volt, s az ezredfordulón a feminista irodalomtudományi iskola hatására nálunk is megnövekedett az ilyen irányú érdeklődés. Elképzelhető, hogy egy mérsékelt Galgóczi-renezánszra a nőírók témakör keretében kerülhet sor, s ez is jobb a semminél. Már volt egy konferencia, amely „a lesbikus kommunista” minősítéssel reklámozta a szerzőt.

Közepes vagy gyenge műveket bármely életműben lehet találni. Egy-egy szerző rangját azonban legjobb alkotásai adják meg. Ostobaság lenne számon kérni, hogy miért nem tökéletes minden írásuk. Amiként a tökéletes, minden ízében példaszerű életutat sem várhatjuk el senkitől. Egyes alkotók éretten képesek megszólalni, másoknak hosszabb fejlődési szakaszra van szükségük, miként Galgóczinak is. Van, aki egyenletesebb színvonalon képes dolgozni, másnak hullámzóbb a teljesítménye. Galgóczi Erzsébet általában többször átírta munkáit, amíg eljutott a véglegesnek minősített változatig, tehát nagy műgonddal dolgozott. Mégis úgy gondolom, hogy a megelégedettség szinte soha nem lett úrrá rajta. Kételyei, kérdései voltak, a soha meg nem elégedés hatotta át őt is.

Az idézett Kulcsár Szabó Ernő s mások is szemére vetették Galgóczinak a valóságfeltáró jelleget, a szociografikus hűséget. Ez kétségtelen tendencia, ám sokan nem tudják, hogy a hatvanas években a szociográfia műfaja, a hiteles valóságfeltárás eleve a hatalom ellenszenvét, megtorlását váltotta ki. Nehéz lenne azt mondani, hogy esztétikai szempontból egy-egy tendencia érvényesnek vagy érvénytelennek minősíthető, ám a modernség, a világirodalmi színvonal apostolai elfeledkeztek arról, hogy ez az időszak világszerte a nem-fikciós epikai formák renezánszát hozta, s nyilván ezért is érdeklődtek az ilyenfajta magyar szépirodalmi és filmalkotások iránt. A sajátosság, a nemzeti jelleg, a létező szocializmus valódi világának művészi megjelenítése érdekelt sokakat, s nem ártana, ha mindez ma is érdeklődést váltana ki. Mert például örömmel töltött el mintegy tíz esztendeje, hogy tanítványaim közül senki sem tudta a bölcsészkaron, hogy mit jelent az a kifejezés: csengőfrász. Ismeretlen volt a szó, mert mindennapi életünkben már nem lehettek ezzel kapcsolatos tapasztalatok, ám legalább egy értelmiséginek ismernie kell annyira hazájának, szülei és nagyszülei életidejének a történelmét, hogy e kifejezést értelmezni legyen képes. Jelentéséhez talán még az is hozzátartozik, hogy az értelmező nagyszótár 1959-ben megjelent első kötete még nem tartalmaz(hat)ta e fogalmat.

Az irodalom nemcsak az emberi személyiségről közöl máshonnan nehezen és kevesebb, mert nem esztétikai hatással megszerezhető információkat, hanem egy-egy közösség, egy népcsoport, egy nemzet s általában az emberiség múltjáról, történelméről. A személyes és a közösségi csak látszólag állhat szemben egymással, sokkal inkább gazdagítják, mintsem akadályozzák egymást. Érdemes ez ügyben idézni Galgóczit: „Az író önkifejezésre törekszik. Ennek összessége a hozott és szerzett érzelmi kultúra, önmagába gyűjtött emberi figurák, történelmi tapasztalatok, a gyarapodó ismeretanyag és a... hogyan is nevezzem? – gondolkodás-kényszer. Életem legérdekesebb találkozása Galgóczi Erzsébettel volt. Nagyjából öt éves koromig visszamenőleg emlékszem arra, ami velem és körülöttem történt; ez néha kétségbeejt, mert a túlzásig jelentősnek érzek minden mozzanatot.” (Mezei András interjúja, 1973).

Tehát önmegismerés és önkifejezés. S mi volt a célja a szocializmus elveiért küzdő embernek? Íme: „Olyan világot szeretnék, amelyik nem terheli meg annyira az embereket, hogy a kicsit is gyengéknek bele kelljen roppanniuk.” (Katona Éva interjúja, 1969). Ha ma élhetne Galgóczi Erzsébet, bizonyos, hogy ugyanezt mondaná. Ugyanezért cselekedne írást. Nem volna köpönyegforgató, ugyanis az ő szocializmus-felfogása nem azonos sem a Magyar Kommunista Párt, sem a Magyar Dolgozók Pártja, sem a Magyar Szocialista Munkáspárt, sem a Magyar Szocialista Párt felfogásával és gyakorlatával.

A téma, az ihlet és a megalkotás kapcsolatrendszerében Móricz Zsigmondéhoz hasonló Galgóczi kiindulópontja: „Az ember legszívesebben csak azt írná meg, ami nagyon fáj, vagy valamikor nagyon fáj neki, vagy azoknak az embereknek, akikkel sorsközösséget vállal, esetemben a parasztsággal. Viszont mint esztéta – és olvasó – tudom, hogy ebből egyoldalú, torz valóság – és egyoldalú, nem teljes értékű életmű kerekedne ki. Tehát megpróbálok valamiféle egyensúlyt teremteni – ha egy novellán belül nem is mindig, de legalább egy kötetben belül. Hogy példát mondjak: hozzám Dosztojevszkij és Faulkner áll legközelebb a világirodalomból, mégis inkább Tolsztojtól és Csehovtól igyekszem tanulni.” (Vasy Géza interjúja, 1974).

Hadd tegyem ehhez hozzá, hogy amikor ez az interjú készült, nem a nyilvánosságnak szánva azt is közölte velem az író, hogy legalább négy-öt nagy téma van, amelyekről nem lehet írni, főként őszintén nem, s hogy ez mennyire gátolja a prózaíró munkáját. Említette Trianont, 1956-ot, a Szovjetunióhoz való viszonyt. 1956-ot megragadó írásainak sorából látható, hogy mennyit kínlódott ezzel a tárgykörrel, s hogy a korlátozott lehetőségek között a tökéletes megoldást ő sem tudta megtalálni.

Eltelt a harminc év. Mi érdekli a mai olvasót? Remélhetően maga a dokumentumérték is. Annak a hitelessége. Maga az igazmondás. De a szerző annak örülhetne a legjobban, ha írása művészi dokumentumnak bizonyulna, az esztétikai igazság, hitelesség lenne a legfőbb sajátosság. Az életmű legjavával ennek így kell lennie. Nemrég arra kértek meg, hogy készítsek egy karcsú válogatást a Galgóczi-elbeszélésekből. A terjedelmi korlátozottság arra kényszerített, hogy elsősorban a rövidebb írásokból válogassak, tehát elbeszélések helyett inkább novellákat. Természetesen igyekeztem mindent újraolvasni, s eközben azt tapasztaltam, hogy a tömörség gyakran szinte önmagában is esztétikai értéket növelő tényező. Azt is észrevettem, hogy a terjedelmesebb, olykor a kisregényekhez közelítő elbeszélésekben általában több a szociografikus leírás, több a közvetlenül a korhoz kötő elem, több az inkább szociográfiába illeszthető cselekményszál, epizód, szereplő. Galgóczi életidejének évtizedeiben zajlott a hagyományos paraszti kultúra és gazdálkodás, egy sokszázados életforma felbomlása, radikális átalakulása. Ennek ő úgy volt krónikása, hogy igenelte magát a korszerűsödést, ugyanakkor elítélte a változások aránytalanságait, a szükségtelen katasztrófákat, a megerőltető tempót, s mélyen megértette az olykor halálba kergető emberi szenvedést.

Legjava elbeszéléseivel szembesülve nemcsak az ábrázolt, megragadott helyzetek drámaisága szembeötlő, hanem a gyakori tragédiába fordulás is. Kora kamaszkori élménye volt a második világháború, majd a fényes szellők lelkes győri diákmozgalmaiban való részvétel után a Rákosi- és a korai Kádár-kornak a személyiséget és a társadalmi embert egyaránt sújtó esztendei következtek. Amelyekbe bele lehetett rokkanni, de amelyeket meg kellett próbálni túlélni. Legjobb írásai közül 1944-45 telének poklát idézi fel *Az eltévedt lovas*, amely személyességével a felnőtt olvasóvá és így emberré változás gyönyörűségét és poklát ragadja meg, rájátszva Ady Endre híres költeményére. Az *Orbán Teca háza* tárgyasítva szemlélteti ezt a léthelyzetet, a reménytelenül menekülő embert állítva a középpontba. Nem a megélt jelenbe, hanem egy elképzelt, biológiai fegyvereket is használó háború utáni világba vezet el Galgóczi legdöbbenetesebb novellája, a *Nyolc karéj kenyér*. Tudjuk azonban, hogy túlzott képzelőerő nem a létező biológiai fegyverek hatásának leírásához kellett, hanem ahhoz, hogy miként éli meg az átmeneti életben maradási a kisgyermekes édesanya, s miként az ugyancsak éhező, s elveszette keresgélő néhány ellenséges katona. Az édesanya tudja, hogy nem kerülhetik el a halált, hiszen élelmük már nincsen, s napi járőföldre

sem találni menekülési lehetőséget. Mérget kever az utolsó sütetnyi kenyérkébe, s nagy tüzet rak, hátha jönnek a katonák. Azok, hatan, meg is érkeznek, ellenségek, de ők is áldozatok már. Az édesanya nem értelmetlenül áldozza fel fiát és önmagát: a katonák is esznek a kenyérből, mindannyian elpusztulnak. A falu lakosságának, a messzi tájéknak elpusztítása után a kisfiú és az anya halálának ára az ellenségek pusztulása. Senki sem marad életben, lakatlanná és lakhatatlanná válik, isten tudja mekkora terület, talán egy egész földrész. A görög sorstragédiáknál is komorabb világ ez. „Közvetlenül és egyszerűen olvasható”-nak aligha minősíthető, ugyanis a polifónia, a bizonytalanságérzet, a diszharmónia-élmény, a valóság kérdésessége nem csak a szerző és a nyelvhasználat újmódi kérdésességével valósítható meg.

A háború különlegesen kiélezett helyzet, de annak számít a végzetesen nagyszámú baleset is. A *Tizenegy több mint három* egy bányaszerencsétlenségéből indul ki: az egyik oldalon 11, a másikon 3 bányász várja a tűzből a mentést, s csak az egyik csapat menthető. A három ember pusztul el, ám köztük van az is, akinek a feleségébe a mentőcsapat parancsnoka titokban szerelmes. A férfi hiába költözik a nőhöz, az hamarosan megtudja a bányavezetőktől, hogy ki döntött, s ezzel elválnak útjaik. Állítólag sem a bányász-, sem a kommunista erkölccsel nem fért össze kapcsolatuk. Béke van, mégis hiteles a konfliktussúrités még akkor is, ha ma már igazán feleslegesnek érezzük a kommunista erkölcsre való hivatkozást. A kor jellemzéséül azonban ez is hiteles, hiszen a párttitkár az üzemi vezérkarhoz tartozott, s nyilván ilyesmit mondhatott csak ebben a helyzetben.

A béke korszakában sincs nyugalom, s erre a legtöbb tapasztalatot az író számára a tévesztés második, Kádár-korszakbeli hulláma adta az ötvenes évek végén. A tragédiák forrása az, hogy a megszokott egyéni gazdálkodói létet fel kell adni. Ez nemzedéki ellentétet is szül, mint az *Aknamező* édesanyja és fia között. Elképzelhető-e annál szörnyűsegebb helyzet, mint ez: az idős édesanya megölné tulajdon fiát, amiért az belépett a téeszbe, pedig ő megígérte a háborúban tizenöt éve eltűnt férjének, akit azóta is hazavár, hogy mindent megőriz.

Tragédia okozója nemcsak a kétségbeesés, a reményvesztettség lehet, hanem a szellemi vagy erkölcsi sötétség, az elvetemültség is. Máskor a ridegség, a túlzott emberi keménység, a változni, az újfajta helyzetekhez alkalmazkodni nem tudás következménye az összeütközés, az értékpusztulás. A legszelídebb, mert a megváltozás képességét távlatilag valamennyire mégis felvillantó konfliktust a *Mínusz* és a vele rokon elbeszélések állítják középpontba. Ezekben hol a régi paraszti, hol az oda leszívárgott kispolgári, a szocializmus korában is sokszor ilyennek minősített életformáknak az állandósággal, a mindennapi létbiztonság szintjén való megmaradással meglehetősen jó volt kerülni összeütközésbe a soha meg nem elégedő embertípus többre, jobbra vágyakozásával.

Ám ennek a konzervatív embertípusnak megvannak a maga vitathatatlan értékei. Az egyik legismertebb történet, a *Mama öltözik*. Tökéletes jellemrajz ez a hetvenes évei sűrűjében járó parasztasszonyról, akit betegségek sora gyötör, úgy kell minden reggel föltámasztania magát, öltözködése órákat vesz igénybe, mégis fölkel, mégis nekilát, hogy a maga kis erejével elvégezze azokat a házi, kertbeli munkákat, amelyekre a fia, a menyé megkéri. „Az élet soha nem pusztá” mondja csak úgy magának, s még arra is van szeme, majd ereje, hogy az elszáradt és kivágott fa miatt fészekteleenné vált galamboknak szalmát keressen, hogy új fészket tudjanak építeni.

Aki a születés és a halál közé zárt életet ennyiféleképpen tudja megjeleníteni, aki az eltévedt lovas mellett, akárcsak Ady Endre, a helytálló, a célt kereső és találó embert is felmutatja, elfeledhetetlen figurákat és drámai helyzeteket teremtve, az nem csupán dokumentumokat írt meg, az a magyar prózairodalom klasszikusa.